

III STATUT A PRÓBY KODYFIKACJI PRAWA KORONNEGO ZA PANOWANIA ZYGMUNTA III

Adam Moniuszko

Warszawa

Dążenia do stworzenia kodeksu, zawierającego prawo spisane, usystematyzowane i wolne od wewnętrznych sprzeczności były charakterystyczne dla całej XVI-wiecznej Europy¹. Nie ominęły one również Rzeczypospolitej. Najpełniejszym ich wyrazem stały się II i III Statut Litewski², a dla prawa koronnego – ostatecznie odrzucona – *Correctura iurium* z 1532 r.³ Obok nich podejmowano wysiłki nad skodyfikowaniem partykularnego prawa ziemskiego oraz praw innych stanów. W większości przypadków prace kończyły się mniejszym lub większym sukcesem (korektura pruska, zwody prawa mazowieckiego, tzw. kodeks Hilchena w Inflantach, rewizje prawa chełmińskiego i projekty kodyfikacji prawa miejskiego, statuty Karnkowskiego, prawo ormiańskie)⁴. Na tym tle

¹ Syntetycznie na temat sporów o definicję kodeksu i prądzie kodyfikacyjnym w renesansowej Europie: *Salmonowicz S.* Od Justyniana do Kodeksu Napoleona. Rozważania nad problematyką i terminologią zbiorów prawnych feudalnej Europy // *Czasopismo Prawno-Historyczne* (dalej – CPH). T. XXI, z. 1. 1969, s. 183–195; *idem.* Die Neuzeitliche Europäische Kodifikation (16–17. Jahrhundert). Die Lehre und Ihre Verwirklichung // *Acta Poloniae Historia*. T. XXXVII. 1978, s. 29–69; *Uruszczak W.* Europejskie kodeksy prawa doby Renesansu // CPH. T. XL, z. 1. 1988, s. 59–90.

² Ze względu na charakter tomu mało celowe wydaje się wskazywanie podstawowych opracowań poświęconych kodyfikacji prawa litewskiego – daleko bardziej szczegółowe i wyczerpujące ich zestawienie z pewnością znajduje się w pozostałych pracach.

³ Według ustaleń Wacława Uruszczaka, o odrzuceniu *Correctura iurium* na sejmie w 1534 r. zdecydował spłot różnorodnych okoliczności (m. in. przyczyny polityczne, niejasności wokół terminu *proceres*, utrzymanie uprzywilejowanej pozycji prawnej kościoła) wśród których – bodaj najważniejszą – było uznanie przez szlachtę projektu za *iura nova*, *Uruszczak W.* Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku. Warszawa, 1979, s. 187–246. Wyczerpujące omówienie projektu: *idem.* Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne. T. I–II. Kraków, 1990–1991.

⁴ Z bogatej literatury wskazać można (tamże dalsze odesłania bibliograficzne): *Zdrójkowski Z.* Korektura pruska – jej powstanie, dzieje oraz jej rola w historii polskiej jurysdykcji // CPH. T. XIII, z. 2. 1961, s. 109–151; *Balzer O.* W sprawie statutu mazowieckiego pierwszego z 1532 r. // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Seria II.* T. XV. Kraków, 1901, s. 174–267; *Russocki S.* Z dziejów prac przygotowawczych do ostatecznej redakcji zwodu prawa mazowieckiego z 1540 r. // CPH. T. IX, z. 1. 1957, s. 4–28; *Brześkiewicz K.* Excerpta mazowieckie – geneza i zakres przedmiotowy // *Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Z. 61: Prawo i Ekonomia.* T. XIV. 1988, s. 7–55; *Kuntze E.* Organizacja Inflant w czasach polskich // *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego.* T. XXXIX: Polska a Inflanty. Gdynia, 1939, s. 32–40; *Subera I.* Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego. Warszawa, 1970, s. 168–172; *Kakowski A.* Biskupa Stanisława Karnkowskiego zbiór konstytucji synodalnych. Włocławek, 1912; *Maisel W.* Kodyfikacja prawa miejskiego

stosunkowo najmniej skutek przyniosły one w przypadku ziemskiego prawa koronnego. Na początku XVI w. powstał *Statut Łaskiego* (składający się m. in. ze zbioru konstytucji sejmowych, przywilejów szlacheckich, traktatów państwowych, spisanych małopolskich zwyczajów prawnych oraz traktatu prawnego)⁵, a kilkanaście lat później zdołano uchwalić *Formula processus* – częściową kodyfikację ziemskiego prawa procesowego⁶. Było to jednak niewystarczające, wobec powiększającej się roli prawodawczej sejmu i coraz większej liczby uchwalanych konstytucji oraz wciąż bardzo znaczącej pozycji prawa zwyczajowego. Stąd też za panowania Jagiellonów w dalszym ciągu podejmowano próby skodyfikowania prawa koronnego (projekty Jakuba Przyłuskiego, Jana Sierakowskiego, Jana Palczowskiego i Jana Herburtu)⁷. Do prac tych powrócono po śmierci Stefana Batorego. Dwukrotnie – w akcie zawartej po sejmie konwokacyjnym konfederacji generalnej warszawskiej oraz na sejmie elekcyjnym – usiłowano powołać komisje do przygotowania odpowiednich projektów⁸. W związku z niepowodzeniem tych planów, dalsze próby podejmowano przez pierwszą połowę panowania Zygmunta III, m. in. dwukrotnie – w latach 1589 i 1601 – wybierając deputacje do przeprowadzenia korektury ziemskiego prawa koronnego. Efekty były ograniczone: w pierwszym rządzie należy zaliczyć do nich powstałe zbioru prywatne Stanisława Sarnickiego⁹ i Jana Januszowskiego¹⁰ oraz – ostatecznie odrzucony – projekt zmian postępowania sądowego, przygotowany na sejm 1611 r. przez pisarza ziemskiego lwowskiego Jana Swoszowskiego¹¹.

w dawnej Polsce // Dzieje kodyfikacji prawa. Materiały na konferencję historyków prawa w Karpaczu. [s. l.]. 1974, s. 93–126; *Dworzaczkowa J.* Z historii projektu kodyfikacji Macieja Śliwnickiego // CPH. T. VI, z. 1. 1954, s. 178–183; *Reszczyński J.* Sądownictwo i proces w kodyfikacji Macieja Śliwnickiego z 1523 roku. Kraków, 2008, s. 50–64; *Balzer O.* Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z 1519 r. Lwów, 1910. Wciąż wartościowym pozostaje syntetyczne ujęcie Stanisława Kutrzeby (Historja źródeł dawnego prawa polskiego. T. I. Lwów, 1925, s. 219–231).

⁵ Wcześniejsze ustalenia dotyczące mocy prawnej Statutu przekonująco poddał rewizji Wacław Uruszczak (Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku // *Prace Instytutu Prawa Własności Intelktualnej UJ.* Z. 96, s. 115–135; tamże wcześniejsza literatura). Praca dostępna też pod adresem: http://www.law.uj.edu.pl/users/khpp/statut_laski.htm

⁶ *Kutrzeba S.* Historja źródeł..., s. 219–221.

⁷ *Ulanowski B.* Jakub Przyłuski i jego statut // *Reformacja w Polsce.* T. 2. 1922, s. 241–255; *Uruszczak W.* Kórnicki rękopis układu prawa polskiego Jana Sierakowskiego // CPH. T. XXXVI, z. 2. 1984, s. 171–177; *Kutrzeba S.* Historja źródeł..., s. 252–259; por. przyp. 4.

⁸ *Volumina Constitutionum* (dalej – VC). T. II, vol. 2 / Wyd. S. Grodziski. Warszawa, 2008, s. 21, 36.

⁹ *Sarnicki S.* Statuta y metrika przywileiow koronnych. Kraków, 1594.

¹⁰ *Januszowski J.* Statuta, prawa i constitucie koronne łacińskie i polskie. Kraków, 1600. Rękopis poprawionego projektu z ok. 1609 r.: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD). Zbiór Branickich z Sucheja (dalej – Sucha), 24/35.

¹¹ VC. T. III, vol. 1 / Wyd. S. Grodziski, A. Kwiecień, A. Karabowicz. Warszawa, 2010, s. 56–69.

Wpływ prawa litewskiego – szczególnie zaś stosowanie przez sądy III Statutu – na prawo koronne był już w dotychczasowych badaniach wielokrotnie poruszany¹². Korzystanie z III Statutu jako prawa posiłkowego, zwłaszcza w XVIII w. wydaje się być bezsporne, choć brakuje szerszych badań praktyki sądowej, wskazujących na zakres i głębokość tego zjawiska. Niniejszy przyczynik odnosi się natomiast do kwestii ewentualnego wpływu III Statutu na niemal równoległe toczące się koronne prace kodyfikacyjne.

W Koronie problem dokonania korektury prawa powrócił w okresie trzeciego bezkrólewia. Jedno z postanowień konfederacji uchwalonej na sejmie konwokacyjnym przewidywało powołanie stosownej komisji. Komisarze mieli zjechać się dwa tygodnie przed rozpoczęciem elekcji i opracować projekt kodyfikacji, – co było zadaniem niewykonalnym, zważywszy ogrom pracy i ilość wyznaczonego czasu¹³. Jednocześnie postanowiono, że również w Wielkim Księstwie na

Literatura dotycząca próby korektury prawa w latach 1587–1632 jest obszerna, brakuje jednak jeszcze całościowego opracowania tej tematyki. Z nowszych prac, opisujących przebieg prac oraz poszczególne projekty, wskazać można (w nich dalsze odesłania bibliograficzne): *Lewandowska-Malec I.* Pisarz ziemski lwowski Jan Swoszowski autorem projektu reformy ziemskiego procesu sądowego // *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo* / Red. A. Lityński, P. Fiedorczyk. Białystok, 2003, s. 147–158; *Kiliańczyk-Zięba J.* Czcionką i piórem. Jan Januszowski w roli pisarza i tłumacza. Kraków, 2007, s. 220–251; *Sławiński W.* Statuta i Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane Stanisława Sarnickiego // Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej / Red. A. Dębiński, W. Bednarek, M. Lipska. Lublin, 2008, s. 131–137; *Kaczorowski W.* Korektura prawa na sejmach okresu bezkrólewia 1632 roku oraz na sejmie koronacyjnym 1633 roku // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo. Nr 311: Studia Historycznoprawne.* 2010, s. 161–173; *Byliński J., Kaczorowski W.* Ciąg dalszy losów korektury prawa za panowania Zygmunta III Wazy // *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin* / Red. M. Mikołajczyk et al. T. I. Białystok, 2010, s. 245–262; *Moniuszko A.* Projekty korektury prawa koronnego Jana Januszowskiego – polityczne uwarunkowania niepowodzenia // *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego.* T. XVI. 2013, s. 59–71.

¹² Wskazać można tu prace jeszcze przedwojenne: *Makarewicz J.* Polskie prawo karne. Część ogólna. Lwów, 1919, s. 15–19; *Rafacz J.* Z wpływów prawa litewskiego na polskie prawo karne // *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie.* Lwów, 1935, s. 204–208, oraz nowsze: *Kolankowski Z.* Zapomniany prawnik XVI wieku Jan Łączyński i jego „Kompendium sądów Króla Jego Mości”. Studium z dziejów polskiej literatury prawniczej. Toruń, 1960, s. 48; *Bardach J.* Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym // *Idem.* O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 1988, s. 65–67; *Zakrzewski A. B.* Paradoxy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w. // *CPH.* T. LI, z. 1–2. 1999, s. 231–232; *idem.* Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo. Warszawa, 2013 (dalej – *Zakrzewski A. B.* Wielkie Księstwo Litewskie), s. 278–280.

¹³ Dla porównania: projekt Stanisława Sarnickiego przygotowywany był co najmniej 2 lata – sejmikom w 1592 r. przedstawiono jego prospekt, a drukowano w 1594; a Jana Januszowskiego zapewne w latach 1596–1600; *Kowalska H., Sikorski J.* Sarnicki Stanisław // *Polski Słownik Biograficzny.* T. 35. Warszawa, Kraków, 1994, s. 222; *Kiliańczyk-Zięba J.* Czcionką i piórem. Jan Januszowski w roli pisarza i tłumacza, s. 228–230; *Moniuszko A.* Projekty korektury..., s. 61–62.

zjazdach przed sejmem elekcyjnym powołane zostaną deputacje *na poprawę praw swych i trybunatu swego*¹⁴. Postanowienie to jest dość zaskakujące w obliczu gotowego już projektu III Statutu. Być może wpływ na nie miała bardzo nieliczna reprezentacja litewska na zjeździe konwokacyjnym. Do tego, w instrukcji dla wysłanego poselstwa litewskiego nie znalazł się punkt dotyczący podjęcia starań o zatwierdzenie kodeksu¹⁵.

Po raz kolejny sprawa korektury powróciła w projekcie, prawdopodobnie spisany przez Sandomierzan pod przywództwem wojewody Stanisława Szafrança i zgłoszonym w trakcie sejmiku elekcyjnego w 1587 r.¹⁶ Jeden z jego punktów głosił konieczność stworzenia jednego statutu dla całego państwa: *Korektura statutu taka ma być, aby z obu, to jest polskiego i litewskiego, coby było potrzebnego w jeden się zniosło*¹⁷. Był to postulat nierealny, postawiony bez wiedzy Litwinów, czekających przecież na konfirmację opracowywanego z mozołem nowego statutu¹⁸. Niechęć do nowych wieloletnich prac w takiej sytuacji jest całkowicie zrozumiała. Wątpić można także w skuteczność takiego przedsięwzięcia – z pewnością pojawiłoby się wiele punktów spornych, jak choćby – skrętnie pomijane w III Statucie – przywileje regulujące stosunki prawnopaństwowe Korony i Wielkiego Księstwa, czy prawo nabywania dóbr ziemskich w Księstwie przez szlachtę koronną¹⁹.

¹⁴ VC. T. II, vol. 2, s. 21.

¹⁵ Wisner H. Z dziejów zatwierdzenia III Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego // CPH. T. XXXV, z. 1. 1983, s. 214; Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588. Warszawa, 2002 (dalej – Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy), s. 364–365.

¹⁶ Zob. VC. T. II, vol. 2, s. 12. Projektu tego nie ma w *Volumina Legum*, włączono go zaś do nowej edycji konstytucji, korzystając z tekstu wydanego przez Augusta Sokołowskiego (Dyaryjusz sejmowy r. 1587. Sejm konwokacyjny i elekcyjny // *Scriptores Rerum Polonicarum*. T. XI. Kraków, 1887, s. XII–XIII, 247–259). Wcześniej postanowienie to cytował Stanisław Praszycki, mylnie określając je jako konstytucję sejmiku konwokacyjnego (*Praszycki S. Konfederacja warszawska r. 1573 w trzecim Statucie Litewskim* // *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego* / Red. S. Ehrenkreutz. Wilno, 1935, s. 200). Na niejasności związane z tym aktem zwrócił uwagę Juliusz Bardach (*Bardach J. Zatwierdzenie III Statutu litewskiego przez Zygmunta III Wazę* // CPH. T. XXX, z. 2. 1978, s. 42). Przypomniał go nauczyciel Jan Dziegielewski, który przedstawił też przekonującą argumentację co do autorstwa projektu (*Dziegielewski J. Sejmy elekcyjne – elektorzy – elekcje 1572–1764*. Pułtusk, 2003, s. 126–144; *idem*. Dlaczego projekt nowelizacji artykułów henrykowskich z 1587 roku został zapoznany? // *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin* / Red. M. Wąsowicz et al. Warszawa, 2004, s. 553–557); por. *Pieńkowska A. Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*. Pułtusk, 2010, s. 334–337.

¹⁷ VC. T. II, vol. 2, s. 36.

¹⁸ Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy, s. 388–389.

¹⁹ Bardach J. Statuty litewskie w ich kręgu..., s. 51; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie, s. 220–221.

Warto zauważyć także problem z podstawami prac ewentualnej deputacji: o ile pojęcie statutu litewskiego nie budzi wątpliwości, to już wspomniany statut polski rysuje się dość tajemniczo. Raczej wykluczyć można przywołanie w tym punkcie *Statutu Łaskiego*. Świadczyć o tym mogą dwa przykłady z debat z obrad sejmowych w trakcie *interregnum*. Na sejmie konwokacyjnym – w trakcie dyskusji nad opóźnieniem na prośbę Litwinów rozpoczęcia obrad sejmowych – wojewoda płocki i wytrawny prawnik Grzegorz Zieliński *ex libro statutorum* czytał artykuł *electionis negotium ad solos senatores spectare, et quod rege defuncto senatores soli convenire debent*²⁰. Z bliżej nieokreślonej księgi statutu odczytać miał zatem fragment poświęcony powierzenia przygotowania elekcji senatowi, który wydawca diariusza połączył z postanowieniami ustanowionymi na sejmie koronacyjnym w 1530 r.²¹ Podobnie rzecz się miała z dyskusją nad dożywotnością hetmaństwa na sejmie elekcyjnym: obie strony przywoływały argumentację zaczerpniętą ze statutu. Przemysław Gawron wykazał, że co najmniej w jednym przypadku powoływano się na normy późniejsze niż *Statut Łaskiego*²². Można też wskazać przykład pochodzący z artykułów henrykowskich. W jednym z punktów określono obowiązek finansowania przez króla obrony kraju *zostawując kwartę w mocy wedle statutu polskiego*²³. Także w tym przypadku odwołano się do regulacji późniejszych od *Statutu Łaskiego*. Możliwe, że *statut polski* pojmowano w sensie materialnym: jako prawo koronne, mieszczące się w *Statucie Łaskiego* oraz późniejszych, licznych konstytucjach sejmowych²⁴. Kwestia ta wymaga jednak

²⁰ Dyjaryjusze sejmowe..., s. 11. Grzegorz Zieliński miał wieloletnie praktyczne obycie z prawem koronnym jako sędzia ziemski płocki (co najmniej 1561–1576) oraz starosta grodowy zakroczymski (1576–1590), *Zieliński G., Zieliński J.* Wiadomość historyczna o rodzie Świników oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka. T. I. Toruń, 1880, s. 97–103.

²¹ Prawdopodobnie chodzi o fragment potwierdzenia prawa wolnej elekcji monarchy, w którym wskazano, że zgodnie ze starym zwyczajem senatorzy duchowni i świeccy (nie jest to do końca jasne – mowa o *consiliares*) mają przygotować i zwołać sejm elekcyjny: *mos antiquus fuerit regni nostri, ut decedentibus regibus, et regno vacante domini consilarii status utriusque, capto invicem mutuo consilio, conventum electionis generalem statuerent et illum omnibus membris et ordinibus regni denuntiarent*, VC. T. I, vol. 2 / Wyd. W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka. Warszawa, 2000, s. 80–81 (por. Volumina Legum. T. I / Wyd. J. Ohryzko. Petersburg, 1859, s. 245).

²² Zwolennicy hetmana czytali z statutu niektóre paragrafy o Hetmanie wielkim, że ma być a daleko więcej in interregno, gdzie niebezpieczeństwa większe. W odpowiedzi poseł krakowski Mikołaj Kazimierski zbijał cancelliaris to co czytali z statutu, iż to nie wieczny przywilej jest, ale privata constitutio onego czasu królewska – a stoi tamże: na żołnierza ma być płacone po 6 flor., Dyjaryjusze sejmowe, s. 41. Przywoływano w tym kontekście regulacje ustanowione na sejmie w 1527 r., zob. *Gawron P.* Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646. Warszawa, 2010, s. 191.

²³ VC. T. II, vol. 1, s. 327.

²⁴ Takie pojmowanie *statutu polskiego* zdarzało się w praktyce Wołynia i Ukrainy w I poł.

dalszych szczegółowych badań – na obecnym etapie nie można także wykluczyć, iż w ten sposób określano np. projekt Jana Herburtu.

III Statut uzyskał sankcję królewską w trakcie sejmiku koronacyjnego w 1588 r.²⁵ Jego dorobek okazał się również bardzo ważny dla koronnego prawa sądowego. Tej materii poświęcono ponad 30 konstytucji, wśród których znalazły się istotne unormowania dotyczące: *crimen laesae maiestatis*, posagów, odpowiedzialności karnej pomocników, mężobójstw i sposobu przeprowadzania skrutynium, czy dochodzenia wierzytelności zabezpieczonych hipoteką oraz jej zasad. Szeroki zakres i wagę tych regulacji dostrzegano już ówczesznie, skoro pojawiały się nawet wzmianki o dokonaniu korektury prawa²⁶. Można zatem się zastanowić, czy daje się zauważyć wpływ gotowego projektu III Statutu na wprowadzane na sejmiku koronacyjnym zmiany w prawie koronnym? Dla przykładu porównano regulacje dotyczące *crimen laesae maiestatis*, zabójstwa szlacheckiego, hipoteki i podkomorstwa. W przypadku zbrodni obrazy majestatu widać zasadniczą róż-

XVII w., *Jakowenko N.* Świadomość prawna szlachty w zwierciadle obiegu literatury prawniczej na Wołyniu i Naddnieprzu // *Eadem*, Druga strona lustra. Z historii wyobrażeń i idei na Ukrainie XVI–XVII wieku. Warszawa, 2010, s. 100–101, 109.

²⁵ Kwestia sposobu aprobaty statutu była przedmiotem żywej dyskusji. Dominujące obecnie stanowisko utrzymuje, iż – po pewnej dyskusji nad projektem w izbie poselskiej – w trakcie obrad sejmiku koronacyjnego uzyskał on sankcję królewską w postaci odrębnego przywileju. Argumentacja za tym stanowiskiem i przebieg dyskusji zob. *Bardach J.* Zatwierdzenie III Statutu..., s. 39–50; *Wisner H.* Z dziejów zatwierdzenia..., s. 213–220.

²⁶ Warto zwrócić uwagę na niejasności związane z posługiwaniem się terminem *corectura iuris* w trakcie sejmiku koronacyjnego. Henryk Wisner, opierając się na jednym z diariuszy sejmiku koronacyjnego, uznał, że najprawdopodobniej odnieść go należy do projektu III Statutu. Wynikało to ze wzmianek z 21, 23 i 25 stycznia 1588 r., w których korektura łączyła się z negocjacjami z Litwinami i braku kodyfikacji prawa koronnego, AGAD. Archiwum Publiczne Potockich, 31/I, s. 284–286; *Wisner H.* Z dziejów zatwierdzenia..., s. 217. W tym wypadku prawdopodobnie odnosił się on jednak do zmian dokonanych przez sejm w prawie koronnym. We wcześniejszym fragmencie przywoływanego diariusza odnotowano przybycie do króla posłów z ich postulatami (29 grudnia). Wśród nich znalazł się punkt: *pieniądze posłom aby dano i deputatom, którzy siedzieli na korekturze iuris*, AGAD. Archiwum Publiczne Potockich, 31/I, s. 246. Wątpliwości rozwiewa inny diariusz, znacznie precyzyjniej odnotowujący przebieg końcowych prac sejmiku (20–30 stycznia 1588). Już 20 I korektura prawa była głównym punktem obrad: *Przynieśli posłowie do Rady Correcturę Iurium, na którą IchM PP przy Królu JMci cały dzień dicebant sententias <...> Posłowie w swojej izbie kończyli Artykuły drugie do tejsze Correctury*, Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich. Rkps 350, s. 597–598. W tym diariuszu wyraźnie wskazano, że do negocjacji z Litwinami wyznaczono deputację, co pozwalało na równoległe i oddzielne prace nad porozumieniem w kwestii żądań litewskich i korekturą prawa. Przykładowo, 25 I *Panowie litewscy przyjachali do Zamku z naszymi deputaty zasiedli osobno, kilkakroć przychodzili sami do Króla JMci privatim dla potrzeb swych. Panowie Rady zasiedli zasię na Correcturze i bawili się tym do samego wieczora*; ibidem, s. 602–603. Na koniec obrad sejmowych – 30 I (zatem dwa dni po przywileju królewskim sankcjonującym III Statut) – wyznaczono komisję do spisania uzgodnionej korektury koronnej, ibidem, s. 611–612; por. *Kolankowski Z.* Zapomniani prawnik XVI wieku Jan Łączyński..., s. 24, 45.

nicę w konstrukcji norm. Konstytucja koronna z 1588 r. koncentrowała się przede wszystkim na procedurze sądowej (m. in. wykluczając króla ze składu sądu sejmowego), nieco mniej miejsca poświęcała przy tym formom przestępstwa, zupełnie zaś pomijała kwestię kar²⁷. Wynikało to przede wszystkim z bieżącej sytuacji politycznej – konstytucja była echem głośnej sprawy Zborowskich na sejmie z 1585 r. Z kolei stosowne regulacje III Statutu (r. I, art. 2–5) zbudowane były już bardziej racjonalnie, z nawiązaniem do tradycji prawa rzymskiego (m. in. nie rozdzielono obrazy majestatu i zdrady). Sporo miejsca poświęcono w nim formom *crimen laese maiestatis* i precyzyjnie opisano grożące za ten czyn kary (kara śmierci, infamia, konfiskata majątku).

W III Statucie wiele miejsca i uwagi (większość rozdziału XI) poświęcono zabójstwu, rozpatrując różne jego formy i okoliczności²⁸. Wśród przepisów znaleźć można również próbę rozróżnienia odpowiedzialności w zależności od stopnia winy. W przypadku większego jej natężenia – zabójstwo *bez zwady, ale milczkiem zdradliwie i potajemnie* – sprawcy groziła kwalifikowana kara śmierci, pozbawienie czci i podwójna główszczyzna (r. XI, art. 17)²⁹. Usiłowano także – kazuistycznie – wyróżnić zabójstwa przypadkowe, bez winy sprawcy, za które groziła tylko główszczyzna (r. XI, art. 23). Zastanawiać może, że mimo licznych norm statutowych poświęconych pozbawieniu życia, nie znalazła się regulacja dotycząca zabójstw bez szczególnych okoliczności i natężenia winy. Z kolei w prawie koronnym konstytucja z 1588 r. *O mężobójcach i skrutyniach i wieży* koncentrowała się właśnie na tej formie, za którą przewidywano kary roku i sześciu tygodni wieży dolnej oraz główszczyzny w wysokości 240 grzywien. Mimochodem – i w sposób niezbyt jasny – wspomniano w niej, że istnieją zabójstwa kryminalne (*in causa criminali, ratione insidiosii homicidii vel alterius cuiusvis criminis*). W innym fragmencie konstytucji wzmiankowano *homicidia casualia*, co należy łączyć z zabójstwami nieumyślnymi³⁰. Różnice między regulacjami są nader widoczne. Tak

²⁷ VC. T. II, vol. 2, s. 62–63. Szeroko o *crimen laesae maiestatis* w prawie i praktyce koronnej: Lityński A. Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku. Katowice, 1976, s. 15–54. Syntetyczne porównanie unormowań polskich i litewskich: Dyjakowska M. *Crimen laesae maiestatis*. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce. Lublin, 2010, s. 114–115.

²⁸ Zakrzewski A. B. Ochrona zdrowia i życia w prawie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–VIII wieku // *Życie i zdrowie człowieka w tradycji i kulturze polskiej* / Red. W. Bołoz, E. Wojnicz-Pawłowska. Warszawa, 2004, s. 41–42.

²⁹ Przepis ten w pewnym sensie można odnieść do dzisiejszej winy umyślnej. Jest on jednak w dalszej części dyspozycji kazuistyczny – opisuje przykładowe stany faktyczne, w których można taką winę przypisać, m. in. planowane zabójstwo *potajemne* z zasadzki, dokonane z ukrycia (zza krzaka, płotu), czy zabójstwo śpiącego.

³⁰ *Homicidia zaś casualia tak deklarujemy, że tylko rozumieć się ma w tym casus, gdyby kto nie mając*

jak w przypadku *crimen laesae maiestatis*, w III Statucie przeważa opis znamion czynu zabronionego – zwłaszcza z uwzględnieniem okoliczności obciążających i łagodzących – natomiast w konstytucji koronnej mamy do czynienia z bardzo niejasną dyspozycją przepisu karnego i przewagą elementów proceduralnych (zakaz jednania, występowanie ze skargą, skrutynium). Dodatkowo wskazać można również dużo większą surowość prawa statutowego – zapewne wywołującą się z postulatów Andrzeja Frycza Modrzewskiego³¹ – często grożącego karami śmierci za pozbawienie życia innego szlachcica.

Odmienne też unormowano kwestię zastawów bez dzierżenia (hipoteki). W tym przypadku nowoczesne rozwiązania koronne stały wyżej od norm litewskich. Konstytucja *O ważności zapisów* opierała się na zasadach do dziś obecnych w prawie hipotecznym: pierwszeństwa (*prior tempore potior iure*), jawności formalnej i materialnej, szczegółowości wpisu, dobrej wiary ksiąg sądowych³². III Statut skupiał się na ochronie nabywcy dóbr ziemskich obciążonych zastawem (3-letni okres przedawnienia roszczenia o zwrot długu), a w przypadku istnienia kilku zastawów na jednym dobrach uznawał zasadę uprzywilejowania większego wierzyciela (r. VII, art. 10–11).

III Statut (r. IX, art. 1) oraz konstytucja sejmu koronacyjnego *Obieranie sądu ziemskiego i podkomorskiego i przysięga podkomorska*³³ zmieniały tryb obsadzania urzędu podkomorzego. W obu przypadkach wprowadzono zasadę elekcji 4 kandydatów na sejmikach ziemskich oraz wymóg zaprzysiężenia. Podobieństwa na tym się nie kończą: w obu aktach prawnych ustanowiono rotę przysięgi podkomorskiej. Pomimo pewnych różnic stylistycznych, są one zbliżone w kluczo-

z kim przedtym contentiones rixas et odia, z przygody zabił człowieka, VC. T. II, vol. 2, s. 68. Interpretacja niejasnych norm konstytucji o męzobójcach jest sporna. Stanisław Kutrzeba uznał, że konstytucja z 1588 r. we wskazanych w niej przypadkach uznawała domniemanie umyślności działań i takie zabójstwa karano więz i główszczyzną. Jednocześnie zauważał, że nie było różnicowania kar między zabójstwami umyślnymi a nieumyślnymi, *Kutrzeba S. Męzobójstwo w prawie polskim XVI stulecia // Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne*. T. 25. 1929, s. 270–271. Józef Rafacz wskazywał na niedoskonałość norm prawa stanowionego i stwierdzał, że winę umyślną od nieumyślnej rozróżniano przede wszystkim w trakcie przeprowadzania skrutynium. Zauważył też przykłady karania śmiercią za umyślność w praktyce sądowej, oraz późne (II połowa XVIII wieku) rozróżnianie przypadku od winy umyślnej, *Rafacz J. Dawne polskie prawo karne. Część ogólna*. Warszawa, 1932, s. 66–69. Juliusz Makarewicz starał się wykazać próby różnicowania winy umyślnej i nieumyślnej zarówno w prawie koronnym, jak i litewskim, *Makarewicz J. Polskie prawo karne. Części ogólna*, s. 97–113.

³¹ *Bardach J. Statuty litewskie a prawo rzymskie*. Warszawa, 1999, s. 77–81.

³² *Balzer O. Hipoteka w dawnym ustawodawstwie polskim // Gazeta Sądowa Warszawska*. R. XVI. 1888, nr 29. Syntetycznie na temat staropolskiej hipoteki: Historia państwa i prawa polskiego / Red. J. Bardach. T. II. Warszawa, 1966 (wyd. 2 popr.), s. 291–292; *Plaža S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Kraków, 2002, s. 290–291.

³³ VC. T. II, vol. 2, s. 65.

wych elementach: sprawiedliwego sądzenia (co ciekawe, to w prawie koronnym wyeksponowano *według prawa pisanego*), wiernego i uważnego stanowienia granic, bezstronności oraz właściwego prowadzenia i przechowywania ksiąg podkomorskich³⁴. W prawie litewskim rotę przysięg w aktach normatywnych nie stanowiły ewenementu (zob. II Statut r. IV, art. 1 oraz III Statut r. IV, art. 1). Natomiast dla prawa koronnego było to rozwiązanie nietypowe: w konstytucjach nie ma rot przysięgi sędziego, podsędka (co jest o tyle zrozumiałe, że wymóg zaprzysiężenia wykształcił się prawdopodobnie jeszcze w I połowie XV w.), pisarza, czy deputatów do Trybunału Koronnego. Co więcej, propozycje zmian w sposobie ustanawiania podkomorzych nie pojawiały się wśród postulatów zgłaszanych przez szlachtę na dwóch najważniejszych sejmikach koronnych w latach 1572–1587; nie ma ich też w projekcie Sandomierzan z okresu trzeciego bezkrólewia³⁵. Można zatem postawić pytanie badawcze: czy właśnie ta konstytucja nie była inspirowana prawem litewskim?

Na sejmie w 1589 r. powołano komisję do korektury prawa, której za cel postawiono spisanie jednego statutu – z tłumaczeniem starszych praw na język polski – usunięcie praw już nieobowiązujących oraz dokonanie zmian w procedurze sądowej: skrócenie egzekucji i postępowania w sprawach o dobra obciążone zapisem³⁶. Jak wiadomo, komisje – zarówno ta, jak i następna z 1601 r. – nie zdołały jednak stworzyć takiego projektu. Niemniej jednak powstały opracowania prywatne S. Sarnickiego i J. Januszowskiego, powiązane formalnie lub funkcjonalnie z komisją. Zadanie postawione przed korektorami – a w konsekwencji także przed autorami projektów – powodowało, że nie mogło być mowy o recepcji norm prawa litewskiego. Jednym z podstawowych założeń było wpisanie do statutu wszystkich obowiązujących praw³⁷. III Statut mógłby za to

³⁴ Zauważalną różnicę stanowi brak zakazu doradzania stronom w prawie koronnym. Być może wynikał on z pochodzącego jeszcze ze średniowiecza obowiązku podkomorzego do urzędowej obrony wdów i sierot, zob. *Rafacz J.* Zastępcy stron w dawnym procesie polskim // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Seria II. T. XXXVIII.* Kraków, 1925, s. 35–37; *Dunin K.* Dawne mazowieckie prawo. Warszawa, 1880, s. 241; *Historia państwa i prawa polskiego. T. I.* Warszawa, 1964 (wyd. 2), s. 455; nieco o praktyce mazowieckiej w XVII w.: *Moniuszko A.* Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie. Warszawa, 2013, s. 200–201.

³⁵ Akta sejmikowe województwa krakowskiego. T. I: 1572–1620 / Wyd. S. Kutrzeba. Kraków, 1932, s. 1–132; Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. T. I, cz. 1: 1572–1616 / Wyd. W. Dworzaczek. Poznań, 1957, s. 1–60; VC. T. II, vol. 2, s. 33–42.

³⁶ *Na korekturę praw i dla spisania doskonałego i gruntownego jednego Statutu językiem polskim i także dla ukrócenia procesu ad inscriptiones, który by był okrom wszelakich dylacji i niepotrzebnych excepcji wynalezion, także też dla wynalezienia i spisania obyczaju egzekucji prędkiej rzeczy osądzonej*, VC. T. II, vol. 2, s. 106.

³⁷ Widoczne jest to zwłaszcza w polemicznym dziełku Jana Januszowskiego, skierowanym wobec przeciwników jego projektu: *To nawiętsza: celniejszych dawniejszych zbiorów inszych nie*

z powodzeniem inspirować twórców projektów koronnych pod względem zakresu regulacji oraz systematyki.

Zarówno S. Sarnicki, jak i J. Januszowski nie zdecydowali się jednak na wprowadzenie w swoich projektach systematyki zbliżonej do – w miarę przejrzystego – układu III Statutu (wpierw dominujące prawo publiczne, potem prawo prywatne, prawo karne – materialne połączone z przepisami proceduralnymi). S. Sarnicki usiłował swój projekt oprzeć na układzie zaczerpniętym z prawa rzymskiego (*personae – res – actiones*), znakomitym dla prawa sądowego, ale – przy braku pewnej finezji w operowaniu taką systematyką – niespecjalnie udanym w połączeniu z ustrojem państwa³⁸. J. Januszowski z kolei oparł się na podziale rzeczowym, próbując wpierw opisać kwestie związane z ustrojem (król, stan duchowny, senat, skarby), przechodząc w piątej księdze do wymieszanego sądownictwa, prawa prywatnego, karnego i procedury, by następnie wrócić do spraw ustrojowych (wojsko, prawo publiczne – związki Korony z innymi częściami Rzeczypospolitej, oraz prawo stanów). Powstało przez to ogromne założenie, w części tylko zrealizowane – np. prawo miejskie opierało się wyłącznie na konstytucjach sejmowych. Systematyka ta zresztą budziła spore kontrowersje – biskup poznański Wawrzyniec Goślicki – prawdopodobnie mający kierować pracami deputacji do korektury prawa – doradzał zmianę na układ alfabetyczny³⁹. Jedną z większych wad obu projektów był brak stworzenia „tekstu jednolitego”. W przeciwieństwie do III Statutu, ich autorzy starali się zawrzeć przy poszczególnych zagadnieniach wszystkie historyczne normy prawa koronnego, co czyniło ich prace mało przejrzystymi i wewnętrznie sprzecznymi.

Drugą znamionną różnicą, była idea objęcia kodeksem jak najszerzej materii prawnej, łącznie z tekstami aktów inkorporacyjnych (Prusy Królewskie, Mazowsze) oraz unii polsko-litewskich. Nie było to zbyt szczęśliwe rozwiązanie ze względów politycznych. Wiadomo, jak duży problem dla szlachty litewskiej stanowiły przywileje unijne, ostatecznie pominięte w kodyfikacji litewskiej⁴⁰.

ruszać, nic im nie ujmować <...> Wydałem tedy naprzód statuta łacińskie i polskie wszystkie, w jedno zebrane, a wydałem je tak, żem żadnemu z dawniejszych, co przedemną statuta wydali nie nie ujął <...> przystało znieść wszystkie a wszystkie prawa na jedno miejsce tak, jako się uczyniło, Wywód J. Januszowskiego i obmowa z strony Statutów koronnych od siebie dla korektury praw sporządzonych, spisanych i wydanych – Dwie broszury prawne z r. 1602 i 1608 / Wyd. B. Ulanowski. Kraków, 1921, s. 5–8.

³⁸ Krytycznie o systematyce pracy S. Sarnickiego: *Malinowska-Kwiatkowska I.* Mikołaj Zalasowski: polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa. Kraków, 1960, s. 95.

³⁹ *Moniuszko A.* Projekty korektury..., s. 69.

⁴⁰ *Ptaszycki S.* Pierwsze wydanie trzeciego Statutu Litewskiego i jego przeróbki // *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 159–160; *Bardach J.* Statuty litewskie w ich kręgu..., s. 51; *Zakrzewski A. B.* Wielkie Księstwo Litewskie, s. 220–221.

Dodatkowo – co ostatnio wykazała Jūratė Kiaupienė na przykładzie aktów unii horodelskiej – teksty przywilejów, które były w obiegu prawnym w Koronie w XVI w., mogły różnić się od ich oryginalnego brzmienia – i to na niekorzyść Litwinów⁴¹. Projekty ostatecznie musiały uzyskać sankcję sejmową – bez trudu można zatem sobie wyobrazić sprzeciw posłów litewskich, wynikający z takiego potraktowania relacji prawnych łączących oba podmioty Rzeczypospolitej. Podobnie problematyczne mogły być kwestie wyznaniowe związane z konfederacją warszawską⁴². W przeciwieństwie do prac nad przygotowaniem III Statutu, autorzy projektów koronnych nie potrafili zatem – być może rzutował na to brak wsparcia ze strony kancelarii koronnej – wybrnąć z podstawowych kontrowersji politycznych, jakie wzbudzić musiały ich prace⁴³.

III Statut litewski – poza możliwym wzmocnieniem idei kodyfikacji – nie wywarł większego wpływu na toczące się w latach 1587–1613 prace nad korekturą prawa koronnego. Iluzją był – nawiązujący do ruchu egzekucyjnego – postulat stworzenia się jednego kodeksu i Trybunału dla Litwy i Korony przedstawiony przez szlachtę sandomierską w trakcie bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego. Prawdopodobnie, – choć tu należy jeszcze dokonać szerszej analizy porównawczej – nie doszło do szerszej recepcji norm III Statutu we wspomnianej wyżej „małej korekturze” prawa koronnego, dokonanej na sejmie koronacyjnym Zygmunta III (być może z wyjątkiem zmian w sposobie obsadzania urzędu podkomorzego). Nie stanowił on również wzorca – choćby w zakresie systematyki – dla komisji do korektury prawa koronnego oraz projektów kodyfikacyjnych S. Sarnickiego i J. Januszowskiego. Przyczyn takiego stanu rzeczy raczej nie należy upatrywać w kwestii braku znajomości III Statutu w Koronie. Prawdopodobnie jego projekt był w jakimś stopniu konsultowany na sejmie koronacyjnym, choć postawiona przez Henryka Wisnera hipoteza o odczytywaniu go posłom pod koniec obrad sejmowych jest niepewna. Szlachta koronna, przynajmniej pobieżnie, orientować się

⁴¹ *Kiaupienė J.* Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich z 1413 r. // 1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai = Akty Horodelskie z 1413 roku: dokumenty i studia / Red. J. Kiaupienė, L. Korczak. Vilnius–Kraków, 2013, s. 299–312.

⁴² Zob. *Moniuszko A.* Projekty korektury..., s. 67–68.

⁴³ Na marginesie można zauważyć, że wyciągano też pewne wnioski w tej materii. J. Januszowski w poprawionej wersji swojej pracy akty unii polsko-litewskich przesunął na mniej ekspozowane miejsce. W pierwszej – podstawowej księdze – zamieścił konstytucje sejmowe dotyczące Wielkiego Księstwa Litewskiego (tytuł *O Wielkim Księstwie Litewskim* stanowił część księgi *Prawa wieczne krajów koronnych*, co samo w sobie mogło być uznane za deprecjonujące: Wielkie Księstwo zostało w tej systematyce zrównane z terenami inkorporowanymi do Korony). Znalazły się wśród nich tylko dwie normy sprzed 1569 r., dotyczące komisji do rozgraniczenia Litwy z Koroną (z lat 1507 i 1557); AGAD. Sucha 24/35, s. 349–357. Akty unii – począwszy od horodelskiej – wzmiankowano się w nieukończonej księdze czwartej; zamieszczono tam ledwie ich tytuły, ibidem, s. 664–665.

musiała w jego treści – co widać choćby w reakcjach części sejmików w ciągu dekady od wydania statutu⁴⁴. Problemu nie powinien stanowić też język – wprawdzie polskie wydanie III Statutu ukazało się w 1614 r., lecz znane są wcześniejsze próby tłumaczenia⁴⁵. Być może decydowała, dającą się zauważyć w początkowym okresie, niepopularność kodyfikacji litewskiej wśród szlachty koronnej⁴⁶. Nie bez znaczenia był zapewne też brak osób, które brały udział w pracach nad III Statutem, w szerokim gronie korektorów prawa koronnego⁴⁷. Paradoksalnie, doszło do sytuacji odwrotnej: to Jan Januszowski, podnosząc swoje doświadczenie w tworzeniu projektu kodyfikacji prawa koronnego, oferował swoje usługi kanclerzowi litewskiemu Lwu Sapieżowi w pracach nad poprawą III Statutu⁴⁸.

TREČIASIS LIETUVOS STATUTAS IR BANDYMAI KODIFIKUOTI LENKIJOS KARŪNOS TEISĘ VALDANT ZIGMANTUI VAZAI

Adam Moniuszko

Santrauka

Šio straipsnio tikslas – pabandyti paanalizuoti, ar Trečiasis Lietuvos Statutas (TLS) turėjo įtakos Lenkijos Karūnos teisės kodifikavimo darbams XVI–XVII a. sandūroje. Šios analizės rezultatas vis dėlto yra neigiamas. Idėja sukurti bendrą statutą Karūnai ir Lietuvai silpnėjo. Kilusi dar bekaralmečio laikais (1587 m.) ji nesulaukė didesnio nei Karūnos, nei Lietuvos šlėktų palaikymo. Nors 1587–1588 m. Zigmanto Vazos karūnaciniame Seime buvo priimti keli Karūnos teismų teisės pakeitimai, tačiau šiuo atveju TLS normų įtaka, regis, buvo menka (gal tik reformuojant pakamario pareigybės užėmimo būdą atsižvelgta į Statutą). Bandant kurti Karūnos kodekso projektus (S. Sarnickio, J. Januszowskio), irgi nesiekta pasinaudoti Statuto sistema. Priežastys, dėl kurių Karūnos projektuose nebuvo pasinaudota užbaigtos ir sėkmingos Lietuvos kodifikacijos pavyzdžiu, nėra visiškai aiškios: galbūt nulėmė TLS nepopuliarumas tarp Karūnos šlėktų jo įsigaliojimo pradžioje, o gal taip pat faktas, jog tarp Karūnos kodeksų rengėjų stigo asmenų, dalyvavusių TLS redagavimo darbuose.

⁴⁴ Instrukcje sejmików województw: sandomierskiego i lubelskiego z 1590 r., oraz krakowskiego z 1598 r. wyraźnie nawiązywały do statutowego zakazu nabywania ziemi przez obcokrajowców, np.: *Statut litewski nowy, który nie bęł na sejmie rewidowany, aby bęł zniesiony, a zwłaszcza w tych rzeczach, które są ku szkodzie koronnej*, Akta sejmikowe województwa krakowskiego. T. I, s. 227; zob. *Bardach J.* Statuty litewskie w ich kręgu..., s. 52–53.

⁴⁵ *Ptaszycki S.* Pierwsze wydanie..., s. 160.

⁴⁶ *Bardach J.* Statuty litewskie w ich kręgu..., s. 52–53; *Lulewicz H.* Gniewów o unię ciąg dalszy, s. 418–419.

⁴⁷ Być może w pracach nad III Statutem brał udział Paweł Szczerbic, ale świadczy o tym tylko jego epitafium, *Kowalski G. M.* Szczerbic Paweł // *Polski Słownik Biograficzny*. T. 47. Warszawa, Kraków, 2011, s. 398. Warto przy tym wspomnieć, że *Promptuarium* Szczerbica raczej nie miało aspiracji kodyfikacyjnych w Koronie, *Moniuszko A.* Projekty korektury..., s. 66.

⁴⁸ *Zakrzewski A. B.* Oferta Jana Januszowskiego wobec Lwa Sapiehy, czyli nieznany projekt wydania praw i przywilejów litewskich z 1611 roku // *Prawo wczoraj i dziś*. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej. Warszawa, 2000, s. 435–441.